

«ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΣΤΕΓΑΣΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΕΚΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΕΥΗΜΕΡΙΑ Ή ΣΤΗ ΣΤΕΡΗΣΗ;»

Αράπογλου Β.

*Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστήμιο Κρήτης***Περίληψη**

Κεντρικό ερώτημα της εισήγησης αποτελεί το αν ο διαχωρισμός των μεταναστών στην Αθήνα συνδέεται με την εμφάνιση χωρικά εντοπισμένων αστικών μορφών στέρησης και την ανάδυση νέων χωρικών προτύπων αστικής ανισότητας. Η εισήγηση επιχειρεί να συνδέσει νέα ευρήματα για τον εντοπισμό περιοχών στεγαστικής στέρησης με το συνολικότερο πρότυπο του οικιστικού διαχωρισμού των μεταναστών όπως αποτυπώνεται σε προηγούμενες έρευνες του συγγραφέα. Διερευνάται αν οι συγκεντρώσεις των μεταναστών συμπίπτουν με τη συγκέντρωση στεγαστικής στέρησης. Παρουσιάζονται δείκτες για τις βασικές διαστάσεις του διαχωρισμού των μεταναστών και τις στεγαστικές ανισότητες σε επίπεδο απογραφικού τομέα.

Abstract

This paper explores if the segregation of immigrants is related to the spatial patterns of urban inequalities that have been taking shape in Athens since the early 1990s. New findings on concentration of housing deprivation of immigrants are discussed in the light of previous research by author and collaborators. Indices on dimensions of immigrant segregation and housing inequalities are presented at census tract level.

Λέξεις κλειδιά: Αθήνα, ανισότητες, διαχωρισμός, μετανάστευση, στέγαση.

Key words: Athens, segregation, immigration, housing, inequalities.

1. Εισαγωγή: μετανάστευση, διαχωρισμός και «πολύχρωμη φτώχεια»

Από την δεκαετία του 1990 είχε ξεκινήσει στις Η.Π.Α. η συζήτηση κατά πόσο το νέο κύμα μετανάστευσης μεταβάλλει τα πρότυπα διαχωρισμού και τις συνθήκες στα Γκέτο (Waldinger & Bozorgmehr 1996). Το ενδιαφέρον της έρευνας μετατοπίστηκε από τις φυλετικές στις εθνοφυλετικές μορφές διαχωρισμού και ειδικότερο ζήτημα αποτέλεσε το αν η μετανάστευση από τη Λατινική Αμερική και την Ασία αυξάνει το διαχωρισμό, διαμορφώνοντας έτσι ένα πρότυπο διαχωρισμού των λευκών από τους μη λευκούς, ή αν το νέο κύμα μετανάστευσης μειώνει το διαχωρισμό, καθώς οι νεοαφιχθέντες διασπούν τη διαχωριστική γραμμή του χρώματος (επισκόπηση στο Arapoglou 2006). Σύμφωνα με τα ευρήματα των περισσότερων ερευνών ο συνολικός διαχωρισμός έχει μειωθεί σημαντικά και οι περισσότερες μητροπόλεις των ΗΠΑ έχουν γίνει πιο μικτές από οικιστική άποψη (Glaeser 2001, Logan κ.ά. 2004). Ταυτόχρονα, η μετανάστευση συνδέεται με ευρύτερες διαδικασίες αναδιάρθρωσης που δημιουργούν διάχυτες μορφές «πολύχρωμης φτώχειας» σε περιοχές που Αφρο-αμερικανοί και ισπανόφωνοι συχνά μοιράζονται (Poulsten κ.ά. 2003, Portes 2001, Marcelli κ.ά. 2005, McConville και Ong 2003, Strait 2006, Massey & Fisher 2000).

Η κοινωνική γεωγραφία των μεγάλων πόλεων του Ευρωπαϊκού Νότου έχει προφανώς διαμορφωθεί μέσα σε τελείως διαφορετικές συνθήκες από αυτές των Βορειοαμερικανικών μητροπόλεων (Malheiros 2002, King et al 1997). Ωστόσο, οι αναφορές σε νέες θεωρητικές κατηγορίες και η χρήση των αναλυτικών εργαλείων που παρουσιάζονται στις επόμενες ενότητες διευκολύνουν την αποτύπωση του διαχωρισμού των μεταναστών και των ανισοτήτων που υφίστανται στις πόλεις του Ευρωπαϊκού Νότου.

Σε προηγούμενη μελέτη έχω παρουσιάσει τα αποτελέσματα του υπολογισμού των δεικτών που αφορούν τις βασικές διαστάσεις του διαχωρισμού των μεταναστών στην Αθήνα (Arapoglou 2006). Ειδικότερα έχει επισημανθεί ότι παρότι οι μετανάστες κατανέμονται ανισομερώς στο χώρο, η Αθήνα πρέπει να θεωρηθεί μία από τις πιο διαφοροποιημένες και πλουραλιστικές ευρωπαϊκές μητροπόλεις. Παρόλα αυτά, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ μεταναστών διαφορετικής εθνικότητας και προέλευσης. Οι Αλβανοί φαίνεται να μοιράζονται τον οικιστικό χώρο με τους Έλληνες και, δεδομένου ότι αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού, η ικανότητά τους να εξαπλώνονται σε μεγάλες περιοχές της πόλης συμβάλλει στα συνολικά χαμηλά επίπεδα διαχωρισμού. Από την άλλη πλευρά, οι μετανάστες από την κεντρική και ανατολική Ευρώπη και τις λιγότερο ανεπτυγμένες ασιατικές και αφρικανικές χώρες, συνήθως συγκεντρώνονται σε μικρότερες κοινότητες.

Η χωρική κατανομή των μεταναστών διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τη θέση τους στα χαμηλότερα επίπεδα μιας μεταβαλλόμενης επαγγελματικής δομής (Αράπογλου & Σαγιάς 2007, Kandyliis, Arapoglou, Maloutas 2007). Οι τάσεις διαχωρισμού είναι πιο εμφανείς στους κατώτερους ανειδίκευτους εργάτες του ξένου πληθυσμού. Τα εξειδικευμένα επαγγέλματα διαχωρίζονται μόνο ελαφρά από τον ελληνικό πληθυσμό, υποδεικνύοντας τη σημασία των εργασιακών και εκπαιδευτικών παραγόντων τόσο για την κοινωνική όσο και για τη χωρική ενσωμάτωση. Επίσης φαίνεται ότι τα εθνοτικά και επαγγελματικά δίκτυα εξαπλώνονται σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές και μάλλον συμβάλλουν στην κοινωνικο-εθνοτική ανάμιξη, παρά στο διαχωρισμό (Arapoglou 2006).

Το φαινομενικά παράδοξο είναι η μετανάστευση συνέβαλε στη μείωση του συνολικού κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα (Maloutas υπό έκδοση, Αράπογλου και Σαγιάς 2007). Αναδύεται ένα χωρικό πρότυπο διαχωρισμού των μεταναστών που αφορά νέες κεντρικότητες αλλά και αποκεντρωμένες μορφές. Παρόλο που ο αθηναϊκός χώρος εξακολουθεί να κυριαρχείται από μεγάλη συγκέντρωση εργατών παραγωγής και υπηρεσιών και στο κέντρο της πόλης, παρατηρούνται σημαντικές τάσεις προαστιοποίησης και διάχυσης. Οι μετανάστες εργάτες παραγωγής και υπηρεσιών συγκεντρώνονται στο κέντρο περισσότερο από τους Έλληνες, παρόλο που διαμορφώνονται διαφορετικά πρότυπα για διαφορετικές εθνοτικές και επαγγελματικές ομάδες. Επιπλέον, παρουσιάζονται σημαντικές κοινωνικο-εθνοτικές και δημογραφικές διαφορές μεταξύ των εσωτερικών οικιστικών προαστιακών περιοχών, όπου μαζί με τους Έλληνες επαγγελματίες κατοικούν μόνο πολίτες ανεπτυγμένων χωρών. Στις περισσότερες περιοχές συνήθως διαμένουν μετανάστες εργάτες κατασκευών σε μίξη με ποικίλα επαγγελματικά στρώματα αλλά περισσότερο με μικρούς επαγγελματίες που όλο και περισσότερο τις επιλέγουν ως τόπο εγκατάστασης.

2. Νέα ερωτήματα και μέθοδοι

Στις μελέτες που προαναφέρθηκαν έχουμε επισημάνει ότι η ποικιλομορφία δεν αποκλείει τη διερεύνηση συγκεκριμένων μορφών διαχωρισμού και κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων σε αναλυτικότερη χωρική κλίμακα. Στην κατεύθυνση εντοπισμού τέτοιων ανισοτήτων κινείται η παρούσα εισήγηση στην οποία χωρική μονάδα ανάλυσης είναι ο απογραφικός τομέας. Εφόσον δεν υπάρχουν δεδομένα εισοδήματος στην Ελληνική πραγματικότητα δεν μπορούμε να μελετήσουμε τη συγκέντρωση της αστικής φτώχειας, αλλά τη συγκέντρωση άλλων αστικών ανισοτήτων και στέρησης (ανεργία, διαρροή από εκπαίδευση, ανεπαρκής στέγαση). Στην εισήγηση εστιαζόμαστε σε στεγαστικές ανισότητες. Ας σημειωθεί ότι πρόκειται για προκαταρκτική διερεύνηση. Οι υπολογισμοί βασίστηκαν στα στοιχεία απογραφής του 2001 που περιέχονται στη βάση δεδομένων του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (εφεξής ΙΑΑΚ – ΕΚΚΕ).

Πρώτον, διερευνούμε ποιοι δείκτες θα μπορούσαν να αποτελέσουν αξιόπιστα μέτρα στεγαστικής στέρησης. Ως κύριο μέτρο στέρησης χρησιμοποιούμε την έλλειψη χώρου κατοικίας αλλά εξετάζουμε επίσης την παλαιότητα των κτιρίων κατοικίας και την κατανομή των μεταναστών στον ενοικιαζόμενο τομέα κατοικίας.

Δεύτερον, υπολογίζονται ορισμένοι τροποποιημένοι δείκτες που χρησιμοποιούνται ευρέως στη βόρειο αμερικανική βιβλιογραφία για να εκτιμηθούν η «έκθεση» (Massey et al 1996) επιμέρους ομάδων στη «στεγαστική στέρηση» και η χωρική συγκέντρωσή τους (Jargowsky 1997). Στην παρούσα φάση οι συγκεκριμένοι δείκτες έχουν υπολογιστεί για το σύνολο των μεταναστών. Ενδεικτικά μόνο υπολογίζονται δείκτες για μεγάλες ομάδες μεταναστών ανάλογα με τη χώρα καταγωγή τους. Βασικό ερώτημα αποτελεί το αν υπάρχουν έντονες συγκεντρώσεις στέρησης, αν οι μετανάστες «απομονώνονται» σε περιοχές στέρησης ή αν είναι εκτεθειμένοι στην ευημερία του συνολικού πληθυσμού. Η σχετική ελληνική γραμματεία άλλοτε τονίζει την απομόνωση (Ψημμένος 2004) και άλλοτε την αισιόδοξη προοπτική βελτίωσης των στεγαστικών συνθηκών τους (Λαμπριανίδης και Λυμπεράκη 2001).

Τρίτον, παρουσιάζονται χάρτες που αποτυπώνουν τη χωρική κατανομή ομάδων μεταναστών και Ελλήνων που υφίστανται μορφές στεγαστικής στέρησης στην Αττική. Κεντρικό αντικείμενο διερεύνησης είναι αν εντοπίζονται ιδιαίτερες και απομονωμένες μορφές «εθνο-πολιτισμικής» στέρησης. Σε αναλογία με την αμερικανική γραμματεία το ερώτημα εδώ είναι αν αναδύονται «πολύ-εθνοπολιτισμικές» ή «μονο-εθνοπολιτισμικές» περιοχές στέρησης στο κέντρο ή στις παρυφές της πόλης.

Για την προκαταρκτική διερεύνηση των πιο πάνω ζητημάτων επιλέξαμε τρία μέτρα στέρησης, ακολουθώντας κυρίως τα ευρήματα άλλων ερευνών. Η έλλειψη χώρου έχει επιβεβαιωθεί ότι σχετίζεται ισχυρά με το ποσοστό και τον κίνδυνο φτώχειας (Μπούζας 1990, Εμμανουήλ κ.α. 1996, Tsakloglou & Papadopoulos 2002) και με τον κοινωνικό διαχωρισμό στην πρωτεύουσα (Εμμανουήλ 2002). Ειδικότερα ο Μπούζας εκτίμησε ότι το 1981 το μέσο εμβαδόν δωματίων στα φτωχά νοικοκυριά της περιφέρειας της πρωτεύουσας ήταν 17,6 τμ και η μέση πυκνοκατοίκηση των φτωχών νοικοκυριών ήταν 0,76 δωμάτια κατ' άτομο. Ο Εμμανουήλ (2004) εκτίμησε ότι το 1999 στα 2 κατώτερα δεκατημόρια εισοδήματος η μέση επιφάνεια κατοικίας είναι 33,6 τμ. κατ' άτομο για τους ιδιοκτήτες και 27,2 τμ για τους ενοικιαστές κατοικίας. Με βάση αυτά τα δεδομένα ο ορισμός των 20τμ. κατ' άτομο πιστεύουμε ότι είναι ένα αξιόπιστο μέτρο τουλάχιστο για την προκαταρκτική διερεύνηση του ζητήματος.

Ο Εμμανουήλ (2004) επίσης εκτίμησε ότι το 1999 στα δυο κατώτερα δεκατημόρια εισοδήματος η μέση ηλικία της κατοικίας είναι 33.6 έτη μεταξύ των ιδιοκατοίκων και 22 έτη για τις νέες αγορές. Στην παρούσα διερεύνηση υιοθετήσαμε το κριτήριο των κατοικιών ηλικίας άνω των 30 ετών ως δείκτη στέρησης.

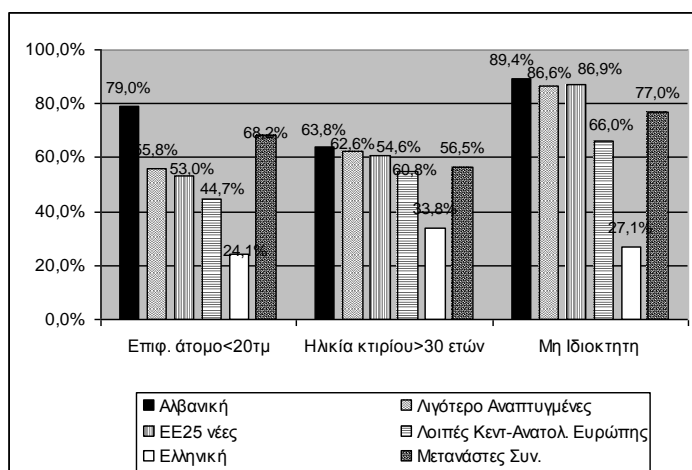
Στην μελέτη του Μπούζα (1990) δεν είχαν παρατηρηθεί σημαντικές διαφορές ως προς την ιδιοκατοίκηση ενώ και οι Εμμανουήλ, Βελίδης και Στρουσοπούλου (1996) επισημαίνουν ότι η ιδιοκατοίκηση δεν αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της στεγαστικής ποιότητας μεταξύ χαμηλών και υψηλών εισοδημάτων. Παρόλα αυτά επιλέξαμε να παρουσιάσουμε τα ποσοστά ιδιοκατοίκησης για δυο λόγους. Πρώτον οι μετανάστες έχουν σαφώς δυσχερή πρόσβαση στην αγορά κατοικίας και δεύτερον σε άλλες μεγάλες πόλεις του Ευρωπαϊκού Νότου έχει διαπιστωθεί ότι εγκλωβίζονται στο παλαιό ενοικιαζόμενο απόθεμα (Arbaci 2002).

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να αναφέρουμε ότι στην προκαταρκτική φάση ανάλυσης εξακολουθούν να υπάρχουν τεχνικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί. Προβληματιστήκαμε αν θα έπρεπε να εκτιμηθούν δείκτες στέρησης με αναφορά στο σύνολο του πληθυσμού ή στον ελληνικό πληθυσμό, τελικά δεν επιλέχθηκε αυτή η λύση γιατί θα αλλοιώνονταν οι δείκτες έκθεσης που ακολουθούν. Ο στατιστικός έλεγχος των κατανομών ενδεχομένως να μας οδηγήσει σε εναλλακτικά μέτρα πυκνοκατοίκησης και έλλειψης χώρου. Σημαντικό είναι επίσης να μελετηθούν οι μεταβολές στην δεκαετία 1991-2001, ενώ χρειάζεται να προστεθούν δείκτες που αφορούν σε βασικές στεγαστικές ανάσεις και εξοπλισμό.

3. Νέα ευρήματα για τη στεγαστική στέρηση και το διαχωρισμό των μεταναστών

Στο Σχήμα 1 αποτυπώνεται ότι στα μέτρα που αρχικά επιλέχθηκαν ένα σημαντικό ποσοστό του Ελληνικού πληθυσμού που κυμαίνεται από το περίπου ¼ (24,1% για την κατ' άτομο επιφάνεια κατοικίας) μέχρι περίπου 1/3 (33,8% για παλαιότητα κτιρίου άνω των 30 ετών),

συγκεντρώνεται στα κατώτερα κλιμάκια των σχετικών στατιστικών κατανομών. Είναι προφανής η στέρηση των μεταναστών σε σχέση με τον Ελληνικό πληθυσμό καθώς σε όλα τα χρησιμοποιούμενα μέτρα τα ποσοστά για τους μετανάστες είναι σχεδόν τριπλάσια από τα αντίστοιχα για τον Ελληνικό πληθυσμό. Επιπλέον, αρχίζουν να διαφαίνονται και σημαντικές εθνοτικές διαφοροποιήσεις. Καταγράφεται σημαντική στέρηση του Αλβανικού πληθυσμού σε σχέση με άλλες ομάδες μεταναστών. Παρά τις υψηλές τιμές λίγο καλύτεροι είναι οι συγκεκριμένοι δείκτες για τους μετανάστες από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και τις νέες χώρες της Ε.Ε. Τα δεδομένα αυτά παραπέμπουν σε επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ εθνοτικών ομάδων με διαφορετική ιστορία συγκρότησης στον Αθηνναϊκό χώρο και δυνατότητες κοινωνικής δικτύωσης. Αισθητά καλύτερη εικόνα παρουσιάζεται για τους μετανάστες από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Εν μέρει αυτό οφείλεται στο ότι στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται ομογενείς, δεδομένο που παραπέμπει σε εθνο-πολιτισμικές ιεραρχίες που αναπαράγονται από την ελληνικής πολιτεία (Kandyllis 2006, Λαυρεντιάδου 2006).

Σχήμα 1. Μέτρα στέρησης ομάδων μεταναστών και Ελλήνων. Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, υπολογισμοί του συγγραφέα

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι δείκτες έκθεσης των μεταναστών σε τρεις διαστάσεις της στεγαστικής στέρησης. Οι δείκτες αποτελούν παραλλαγή των δεικτών έκθεσης στη φτώχεια (Massey, Gross & Eggers 1991, Strait 2006). Ο δείκτης έκθεσης σε μικρή επιφάνεια κατοικίας σημαίνει ότι ο «τυπικός» μετανάστης κατοικεί σε ένα τομέα όπου το 31,8% του πληθυσμού (10,5% μετανάστες και 21,3% Ελληνες) διαμένουν σε κατοικίες με επιφάνεια μικρότερη από 20 τμ το άτομο. Αντίστοιχα, ο δείκτης έκθεσης σε παλαιότητα κατοικίας σημαίνει ότι ο «τυπικός» μετανάστης κατοικεί σε ένα τομέα όπου το 40,3% του πληθυσμού (8,6% μετανάστες και 31,7% Ελληνες) διαμένουν σε κτίσματα ηλικίας άνω των 30 ετών. Ο δείκτης έκθεσης στη «μη-ιδιοκατοίκηση» σημαίνει ότι ο «τυπικός» μετανάστης κατοικεί σε ένα τομέα όπου το 38% του πληθυσμού (26% Ελληνες και 12% μετανάστες) δεν έχουν δική τους κατοικία.

Πίνακας 1. Έκθεση μεταναστών σε στεγαστική στέρηση

Έκθεση μεταναστών σε....	Επιφάνεια Κατοικίας < 20τμ άτ.	Παλαιότητα Κτιρίου > 30 ετών	Μη ιδιοκατοίκηση
	31,8% = 10,5% Μετανάστες + 21,3% Ελληνες	40,3% = 8,6% Μετανάστες + 31,7% Ελληνες	38% = 12% Μετανάστες + 26% Ελληνες

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, υπολογισμοί του συγγραφέα

Παρότι τα ποσοστά έκθεσης σε στερούμενους μετανάστες (10,5% για την επιφάνεια κατοικίας, 8,6 για την παλαιότητα κτιρίου, και 12% για τη μη-ιδιοκατοίκηση) δεν είναι χαμηλά δεν μπορούν να ερμηνευθούν ως «απομόνωση» της μεταναστευτικής στέρησης. Φαίνεται ότι η έκθεση των μεταναστών σε διαφορετικές μορφές στέρησης σε μεγάλο βαθμό αποτελεί έκθεση στη στεγαστική στέρηση του Ελληνικού πληθυσμού (αυτό ισχύει κυρίως για την παλαιότητα του κτιρίου). Το εύρημα αυτό υποδεικνύει ότι θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω η κοινωνική σύνθεση του στερούμενου Ελληνικού πληθυσμού. Ιδιαίτερη σημασία θα είχε να διερευνηθεί και η μεταβολή 1991-2001, ώστε να διαπιστωθεί αν βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαδικασία filtering down σε αρκετές περιοχές του κέντρου.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα ποσοστά συγκέντρωσης μεταναστευτικής στέρησης που αποτελούν παραλλαγή του δείκτη συγκέντρωσης φτώχειας (CPR) που πρότεινε ο Jargowsky (1997). Ως περιοχή στέρησης μιας πληθυσμιακής ομάδας ορίζεται εκείνη η περιοχή όπου το 40% του πληθυσμού της συγκεκριμένης ομάδας υπερβαίνει το μέτρο στέρησης που κάθε φορά υιοθετείται (βλ. και Strait 2006).

Πίνακας 2. Ποσοστά συγκέντρωσης μεταναστευτικής στέρησης

	Επιφάνεια κατοικίας (<20τμ/άτομο)	Παλαιότητα Κτιρίου (>30 ετών)	Μη ιδιοκατοίκηση
Συγκέντρωση	18,5%	69,7%	42,1%

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, υπολογισμοί του συγγραφέα

Στον Πίνακα 2 φαίνεται ότι το 18,5% των μεταναστών που στερούνται χώρου κατοικίας συγκεντρώνονται σε τομείς όπου περισσότερο από το 40% του μεταναστευτικού πληθυσμού διαθέτει λιγότερο από 20 τμ το άτομο. Στον ίδιο πίνακα παρατηρούμε ότι το 69,7% των μεταναστών σε κτίρια ηλικία άνω των 30 ετών συγκεντρώνονται σε τομείς όπου πλέον του 40% του πληθυσμού κατοικεί σε παλαιά κτίρια. Επίσης διαπιστώνουμε ότι το 42,1% των μεταναστών που δεν ιδιοκατοικούν είναι συγκεντρωμένο σε τομείς με περισσότερους από 40%.

Οι τρεις δείκτες μπορούν να θεωρηθούν υψηλοί και δηλώνουν σημαντική χωρική συγκέντρωση των μεταναστών κυρίως σε ότι αφορά τη μη ιδιοκατοίκηση και την παλαιότητα του κτιρίου. Οι υψηλές συγκεντρώσεις παλαιότητας και μη-ιδιοκατοίκησης παραπέμπουν κυρίως στη λειτουργία του νοικοκυριού τομέα παλαιού αποθέματος, ως επί το πλείστον σε κεντρικές περιοχές. Τα δεδομένα αυτά μπορούν να εκληφθούν και ως ένδειξη χωρικής πόλωσης.

Από λεπτομερέστερη ανάλυση των στοιχείων προκύπτει ότι οι διαφορές στη συγκέντρωση μεταξύ μεταναστών και Ελλήνων που στερούνται χώρου δεν είναι μεγάλες. Ωστόσο οι συγκεντρώσεις αυτές έχουν διαφορετικές χωρικές κατανομές, οι οποίες αναδεικνύονται στα Σχήματα 1 και 2 στο Παράρτημα 1.

Στο Σχήμα 1 έχει χαρτογραφηθεί το ποσοστό των μεταναστών σε στέρηση χώρου στο σύνολο του πληθυσμού σε στέρηση χώρου σε κάθε απογραφικό τομέα στην Αττική για το 2001. Εμφανίζεται ότι η στέρηση των μεταναστών αφορά μερικές κεντρικές περιοχές (κυρίως κάτω από την Πατησίων) αλλά και αρκετούς οικισμούς στις παρυφές της πόλης, εικόνα που συνάδει με την διπλή όψη του διαχωρισμού τους (Arapoglou 2006). Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι κατά μήκος της παράκτιας ζώνης υπάρχουν χωρικά συνεχείς συγκεντρώσεις στέρησης, γεγονός που είναι συμβατό με τις συγκεντρώσεις αλλοδαπών υπαλλήλων και πωλητών που έχουμε εντοπίσει σε άλλη μελέτη (Αράπογλου και Σαγιάς 2007).

Στο Σχήμα 2 έχει χαρτογραφηθεί το ποσοστό των Ελλήνων σε στέρηση χώρου στο σύνολο του πληθυσμού σε στέρηση χώρου σε κάθε απογραφικό τομέα στην Αττική για το 2001. Στο

σχετικό χάρτη του σχήματος εμφανίζεται ότι η στέρηση των Ελλήνων συγκεντρώνεται σε παραδοσιακές εργατικές περιοχές κυρίως στη Δυτική Αττική. Φαίνεται επίσης ότι περι-αστικές περιοχές στην Ανατολική Αττική περιλαμβάνουν αρκετές περιοχές στεγαστικής στέρησης.

Πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ξανά ότι η αλληλεπίδραση Ελλήνων και μεταναστών σε στεγαστική στέρηση είναι υψηλή, παρά τη χωρική διαφοροποίηση. Η ανάγνωση των χαρτών (δεδομένου ότι τα κλιμάκια στα υπομνήματα είναι διαφορετικά) χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Η αλληλεπίδραση Ελλήνων και μεταναστών σε στέρηση οφείλεται κυρίως στις κοινές συγκεντρώσεις τους στο κέντρο της πόλης, βόρεια και ανατολικά της Αττικής. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστική η χαμηλή παρουσία μεταναστών στις περισσότερες από τις παραδοσιακές εργατικές περιοχές της Δυτικής Αττικής όπου εμφανίζονται ψηλές τιμές συγκέντρωσης των Ελλήνων σε στενότητα χώρου. Αυτές είναι οι περιοχές στις οποίες ως επί το πλείστον οφείλεται η διαφοροποίηση των δεικτών που εξετάστηκαν παραπάνω. Δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις πρόκειται για απογραφικούς τομείς στις δυτικές παρυφές όπου πάνω από 90% του πληθυσμού σε στέρηση χώρου είναι Έλληνες (υπόμνημα Χάρτη 2) αξίζει να διερευνηθεί η κοινωνική και δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού και η συσχέτιση με άλλα μέτρα στέρησης.

4. Συζήτηση: «Πολύχρωμη στέρηση» στην Αθήνα;

Από τους δείκτες που παρουσιάστηκαν συνάγεται ότι για τους μετανάστες της Αττικής υπερισχύει η έκθεση στη «στέρηση» της έκθεσης στην «ευημερία». Πρόκειται μάλλον για «κακά νέα» που συμπληρώνουν την εικόνα με τα «καλά νέα» που αναφέρονταν σε προηγούμενες μελέτες. Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι η έκθεση στη στέρηση έχει πολυεθνικό χαρακτήρα, αφορά συνολικά το μεταναστευτικό πληθυσμό αντανακλώντας την εθνοτική μίξη στις περισσότερες περιοχές. Κάτι τέτοιο, δεν αποκλείει διαφοροποιήσεις εθνοτικού χαρακτήρα, που εξαρτώνται από την επιλεκτικότητα των δημόσιων πολιτικών έναντι επιμέρους κατηγοριών των μεταναστών, την ιστορία και τον τρόπο συγκρότησης επιμέρους κοινοτήτων και κοινωνικών δικτύων στην περιοχή της πρωτεύουσας.

Η ύπαρξη αριθμού χωρικά συνεχών απογραφικών τομέων όπου η συγκέντρωση των μεταναστών αποτελεί σημαντικό τμήμα του πληθυσμού σε στέρηση αποτελεί ένδειξη της αλληλεπίδρασης των μηχανισμών της αγοράς κατοικίας με τις εισοδηματικές ανισότητες. Προκύπτει όμως ότι ενώ οι Αλβανοί είναι λιγότερο διαχωρισμένοι και περισσότερο αποκεντρωμένοι η έκθεσή τους στη στέρηση είναι υψηλή σε σχέση με άλλες εθνικότητες που συσπειρώνονται χωρικά. Η πρώτη αυτή ένδειξη απαιτεί διερεύνηση όλων των βασικών εθνοτήτων του μεταναστευτικού πληθυσμού. Επίσης, παράμετροι που σχετίζονται με τον τύπο του νοικοκυριού και την απασχόληση των μεταναστευτικών ομάδων πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω. Ωστόσο τα ευρήματα που παρουσιάστηκαν αποτελούν ενδείξεις για το ότι ο εθνοφυλετικός διαχωρισμός δεν είναι βασική αιτία της στέρησης.

Η έκθεση στη στέρηση χωρικά είναι εντονότερη σε ορισμένες κεντρικές και σε ορισμένες περιφερειακές περιοχές. Η διπλή όψη κεντρικότητας-αποκέντρωσης αναδύεται και εδώ. Επιβεβαιώνεται δηλαδή η αρχική υπόθεση που έχουμε αλλού διατυπώσει ότι ποικιλομορφία και στέρηση συνυπάρχουν, ακριβώς επειδή μετανάστες και Έλληνες υφίστανται την έλλειψη χώρου και χρησιμοποιούν ένα στεγαστικό απόθεμα στον ενοικιαζόμενο τομέα το οποίο παλαιώνει. Οι κοινωνικές ιεραρχίες και τα δίκτυα που καθορίζουν τις ιδιαίτερες συνθήκες στέγασης επιμέρους ομάδων Ελλήνων και μεταναστών χρειάζεται να διερευνηθούν εκτενέστερα, όπως επίσης και οι γεωγραφικές κινητικότητες που συμβάλλουν στη συγκέντρωσή τους. Κλείνοντας την εισήγηση αυτή αναρωτιέμαι πως θα μπορούσαν να ονομαστούν οι συνθήκες στέρησης που σκιαγραφήθηκαν πιο πάνω. Δεν μπορούμε με βάση τα στοιχεία που αναλύουμε να μιλάμε για «πολύχρωμη φτώχεια» ή «πολύχρωμη υποτάξη» ή «πολύχρωμα γκέτο» φαίνεται όμως ότι ίσως μπορούμε να αρχίσουμε να μιλάμε για «πολύχρωμη στέρηση» αναφερόμενοι ακριβώς στην εθνοτική μίξη των πληθυσμών σε περιοχές με παλιό στεγαστικό απόθεμα και υψηλή πυκνοκατοίκηση.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αράπογλου Β, Σαγιάς Ι., 2007, «Διαδικασίες αστικής ανάπτυξης και χωρικά πρότυπα του διαχωρισμού των μεταναστών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας», *Γεωγραφίες*, τ.17

Εμμανουήλ Δ., 2002, Κοινωνικός διαχωρισμός, πόλωση και ανισότητες στη γεωγραφία της Αθήνας: ο ρόλος των μηχανισμών της αγοράς κατοικίας και οικιστικής ανάπτυξης (1980-2000), *Γεωγραφίες*, 3: 46-70

Εμμανουήλ Δ., Βελίδης Δ., Στρουσοπούλου Ε., 1996, Η στέγαση των χαμηλών εισοδημάτων στην Ελλάδα, Αθήνα: ΔΕΠΟΣ

Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., 2004, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: διαδρομές εημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Παρατηρητής

Λαυρεντιάδου Μ., 2006, *Να φεύγεις και να ριζώνεις. Η εγκατάσταση των πρώην Ποντίων από τη Σοβιετική Ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, Αθήνα: Εκδ. Παπαζήσης

Μπούζας Ν, 1990, «Φτώχεια και κατοικία» στο Καραγιωργας Σ κ.α (επιμ), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα τ.Β.*, Αθήνα: ΕΚΚΕ

Ψημμένος Ι., 2004, Μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός στη σύγχρονη πόλη: η περίπτωση της Αθήνας, *Γεωγραφίες*, 7: 65-82

Διεθνής

Arapoglou V.P., 2006, 'Immigration, segregation, and Urban development in Athens; the relevance of the LA debate for Southern European Metropolises', *The Greek Review of Social Research*, Special Issue, 121C: 11-38.

Arbaci S., 2002, "Patterns of ethnic and socio-spatial segregation in European cities: are welfare regimes making a difference?", in: Fonseca M. L., Malheiros J., White P., Ribas-Mateos N. and Esteves A. (Eds), *Immigration and place in Mediterranean Metropolises*, Lisbon: Luso-American Foundation, 2002.

Emmanuel, D., 2004, Socio-economic inequalities and housing in Athens. Impacts of the monetary revolution in the 1990s. *The Greek Review of Social Research*, 113A: 121-44

Glazer J, 2001, *Racial segregation in the 2000 census: promising news*, The Brookings Institution survey series.

King, R.; Black, R. (eds.). *Southern Europe and the New Immigrations*. Brighton: Sussex Academic Press.

Jargowsky P.A, 2003, *Stunning progress, hidden problems: The dramatic decline of concentrated Poverty in the 1990s*: Living Cities Census Series, Center on Urban and Metropolitan Studies. Washington D.C.: The Brookings Institution.

Jargowsky P.A., 1997, *Poverty and Place: Ghettos, Barrios and the American City*. New York: Russel Sage Foundation.

Jargowsky P.A., Yang R., 2006, "The Underclass revisited: A social problem in decline", *Journal of Urban Affairs*, 28(1):55-70.

Joassart-Marcelli, P., Wolch J., Alonso A., Sessoms N, 2005, Spatial Segregation of the Poor in Southern California: A multidimensional analysis, *Urban Geography*, 26(7):587-609.

Kandyllis G., 2006, From assimilation to national hierarchy. Changing dominant representations in the formation of the Greek city, *The Greek Review of Social Research*, 121C: 157-174.

King, R.; Fielding, A.J.; Black, R., 1997, "The international migration turnaround.

Kingsley, G., Pettit K., Pettit T., 2003, *Concentrated Poverty: A change in course*. The Neighborhood change in Urban America Series. Washington DC: Urban Institute.

Logan et al, 2004, "Segregation of minorities in the metropolis: two decades of change", *Demography*, 41: 1-22.

Malheiros J., 2002, "Ethni-cities: Residential Patterns in Northern European and Mediterranean Metropolises- Implications for Policy Design", *International Journal of Population Geography*, 8: 107-134

Maloutas T., Karadimitriou N., 2001, "Vertical social differentiation in Athens: alternative or complement to community segregation?", *International Journal of Urban and Regional Research*, 25(4): 699-716.

Maloutas T., 2004, "Segregation and residential mobility: spatial entrapped social mobility and its impact on segregation in Athens", *European Urban and Regional Studies*, 11(2): 171-187.

Maloutas T, υπό έκδοση, Segregation, social polarization and immigration in Athens during the 1990s: theoretical expectations and contextual differences, *International Journal of Urban and Regional Research*.

Massey D., Fisher M., 2000, How segregation concentrates poverty, *Ethnic and Racial Studies*, 23: 670-691.

Massey, D. et al, (1996). "The Dimensions of Segregation Revisited." *Sociological Methods and Research* 25: 172-206.

Massey, D.S., Gross A.B., Eggers M.L., 1991, The ecology of inequality: Minorities and the concentration of poverty 1970-1980. *The American Journal of Sociology* 95: 1153-1188.

McConville S, Ong P., 2003, *The Trajectory of Poor Neighborhoods in Southern California: 1970-2000*, Washington D.C., The Brookings Institution, Living Cities: Census Series.

Mingione E., Quassili F, 1999, "The participation of immigrants in the underground economy in Italy", in King, R; Lazaridis, G.; Tsardinidis, C. (eds.). *Eldorado or Fortress? Southern Europe and Immigration*. London: Macmillan.

Rumbaut R., Portes A., 2001, *Ethnicities: Children of Immigrants in America*, Berkeley: University of California Press and Russell Sage Foundation.

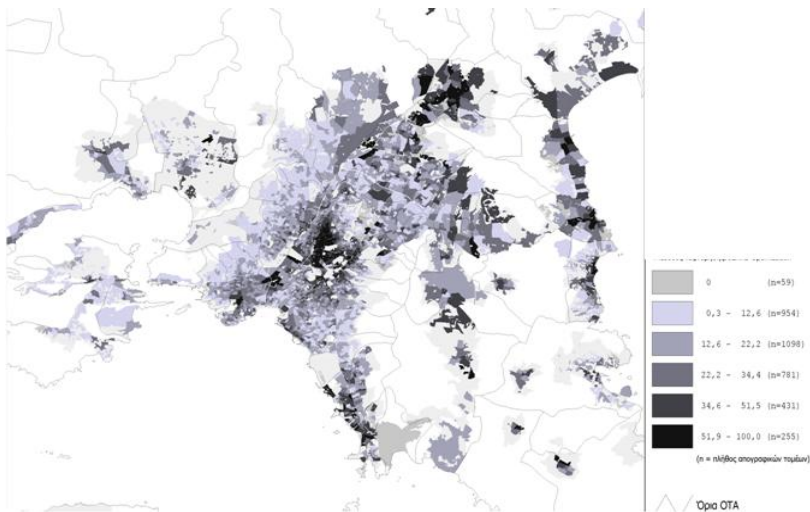
Strait J.B., 2006, 'Poverty concentration in the prismatic metropolis: the impact of compositional and redistributive forces within Los Angeles, California, 1990-2000'. *Journal of Urban Affairs*, 28(1): 71-94.

Tsakoglou P., Papadopoulos F., Aggregate level and determining factors of social exclusion in twelve European Countries, *Journal of European Social Policy*, 12(3): 211-225.

Waldinger, R., and M. Bozorgmehr, (eds), 1996, *Ethnic Los Angeles*. New York: Russell Sage.

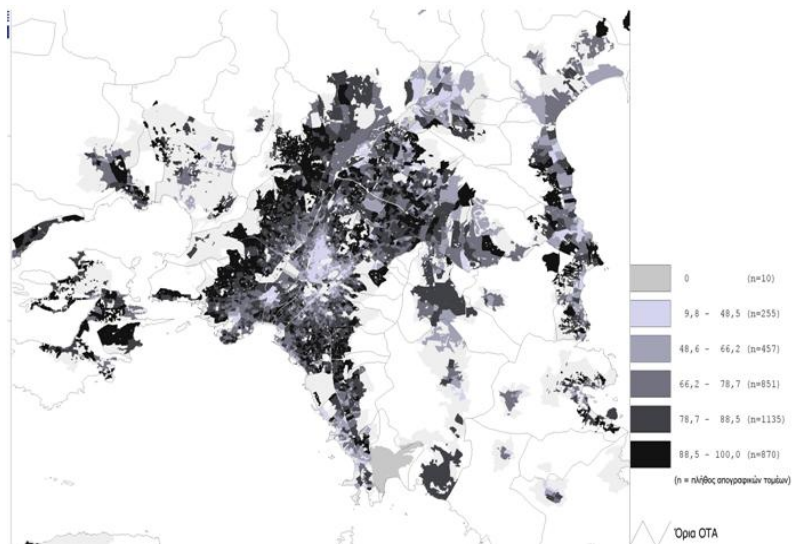
Παράρτημα 1

Σχήμα 1. Μετανάστες στερούμενοι χώρου στο σύνολο πληθυσμού στερούμενων χώρου στην Αττική 2001.

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, Υπολογισμοί του συγγραφέα

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, Υπολογισμοί του συγγραφέα

Σχήμα 2. Έλληνες στερούμενοι χώρου στο σύνολο πληθυσμού στερούμενων χώρου στην Αττική 2001.

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, Υπολογισμοί του συγγραφέα

Πηγή: ΙΑΑΚ-ΕΚΚΕ, Απογραφικό Πανόραμα, Υπολογισμοί του συγγραφέα